

Tvorivé vnímanie sveta očami mužov a žien

Eva Szobiová

Katedra psychológie, FiF Univerzity Komenského, Bratislava, Slovensko

Vnímanie sveta je našou každodennou súčasťou, považujeme ho za samozrejmy predpoklad života. Naproti tomu tvorivosť sa nám často javí ako výnimočný proces a jav, s ktorým až natoľko v našej každodennosti nerátame. Pritom ak tvorivosť zjednodušene chápeme ako súhrn procesov a činností s časovou kontinuitou a osobným štýlom ústiaci do produktu, ktorým tvorca „zdeľuje“ niečo ostatným, tak sa v nej musia odrážať aj procesy súvisiace s vnímaním. Vnímanie ako dynamický proces organizácie informácií nervovým systémom je dotváraný subjektívnymi faktormi a spojený s našou minulosťou, pričom je obohacovaný citmi, potrebami, snahami, myslením, záujmami, jednoducho súvisí s celkovým obsahom duševného života človeka. Závisí teda od celého radu faktorov: je určované nielen vlastnosťami, ale aj súčasným stavom človeka, očakávaniami, ale aj významom toho, čo vníma, zrozumiteľnosťou apod. Z procesov vnímania pripisujú Flowers a Garbin (1989) podstatný význam vplyvu troch faktorov na tvorivosť jednotlivca.

Prvým je relatívna „uvoľnenosť“ mimovoľných procesov organizácie vnímania, pod ktorou rozumejú neobvyklé vnemy, odchýlky od normálneho vnímania. Typické sú pre tvorivých ľudí so schizotypálnymi myšlienkovými vzorcami a pre ľudí s poruchami vnímania; vyplývajú z atypického spracovania vnímanej udalosti.

Druhým faktorom je sila vôľou ovládaných procesov vnímania. Vzťahuje sa na vedomú mentálnu aktivitu, ktorá zahŕňa manipuláciu a transformáciu kódov a vyvoláva neobvyklé reprezentácie (priestorová selektívna pozornosť, riadená figurálna organizácia vzhľadom na neurčité senzorické dáta, manipulácia s mentálnymi obrazmi).

Najmä tretí faktor, spontánne generovanie neobvyklých obrazov je zvlášť dôležitý pre tvorivosť. Jedná sa o náhle „nahliadnutie, vnuknutie“, ktoré zahŕňa určitý vhlád a procesy, ktoré nie sú ovládané vôľou, ani senzorickými vstupmi, ale viac mimovoľne. Jedná sa často o mentálne konštrukcie, obrazy vyskytujúce sa v zmenených stavoch vedomia (predspánkové stavy, sny, horúčkovité stavy, drogami vyvolané stavy ...). Ich následná selekcia, prečisťovanie a využitie závisí od procesov vyžadujúcich úsilie a hodnotenie. Vcelku možno uviesť nasledovné špecifické znaky vnímania tvorivých ľudí:

- citlivosť k nenápadným detailom, medzerám, náhodným, ale významným javom, ktorá sa označuje ako všímavosť, postreh, prístupnosť dojmom;
- preferovanie komplexnejších a nesymetrických obrazov, spájanie zdanlivo nesúvisiacich častí do celkov;
- schopnosť intenzívne a pružne prekonávať percepčné stereotypy;
- vnímanie všetkých stránok predmetu, javu, presné pozorovanie;
- novosť pohľadu a relatívna nezávislosť od kultúrnych a sociálnych vzorov;
- využívanie viacerých zmyslových modalít, pričom tvoriví ľudia sa nedržia iba vizuálneho kanálu, ale kombinujú rôzne elementy vnímania novým spôsobom.

Uvedené vlastnosti vnímania ilustruje aj výrok maliara Paula Kleea: „*som prestúpený, nasiaknutý univerzom, maľujem preto, aby som sa prelomil, dostal von*“.

Vnímanie predstavuje spolu s ostatnými kognitívnymi procesmi v reálnej tvorivej činnosti interfunkčný celok. Hoci sa vyskytuje najmä v prvej iniciačnej fáze tvorivej aktivity, je jej stálou a neoddeliteľnou súčasťou, je teda v úzkom vzťahu k tvorivosti.

Ak sa pozrieme na doterajšie výskumy venované porovnaniu tvorivosti dievčat a chlapcov, resp. mužov a žien, ukáže sa nám množstvo protirečivých výsledkov. V niektorých výskumoch sa zistili rozdiely v ukazovateľoch tvorivosti v prospech dievčat, kým v iných v prospech chlapcov. Napr. A. K. Gupta (podľa Zelinu, 1995) našiel signifikantne vyššie výkony v neverbálnych testoch tvorivosti u dievčat, kým u chlapcov zistil vyššiu verbálnu fluenciu a flexibilitu, nie však originalitu. Keďže išlo o výskum realizovaný v Indii, výsledky sú akiste podmienené kultúrnymi odlišnosťami. Na druhej strane maďarskí autori T. Zetényi a T. Lukács (podľa Zelinu, 1995) našli výrazné rozdiely vo všetkých ukazovateľoch verbálnej tvorivosti v prospech adolescentných dievčat. U nás referuje o rozdieloch medzi chlapcami a dievčatami 5. – 8. ročníka ZŠ M. Jurčová (1984). Zistila rozdiely, ktoré svedčia v prospech dievčat vo fluencii a flexibilitate, ale nie v originalite a elaborácii. U mužov – vysokoškolákov Jurčová (tamže) zistila viac rozvinuté obrazné myslenie spojené s pamäťou, kým u žien sa obrazné myslenie spájalo s emocionálno-voľovou sférou a pozornosťou. M. Zelina (1995) nenašiel významné rozdiely medzi pohlaviami vo verbálnych ani v neverbálnych ukazovateľoch tvorivosti, iba v originalite dosiahli chlapci vyššie skóre, nie však štatisticky významné. Podobne ani Urban, Jellen (1993) nenašli vo výkonoch chlapcov a dievčat v nimi vytvorenom Teste tvorivého myslenia významné rozdiely, iba slabý trend v prospech chlapcov.

Prehľad výskumov v tejto oblasti sme chceli doplniť a overiť, či existujú rozdiely medzi mužmi a ženami v ukazovateľoch tvorivých schopností (fluencii, flexibilitate, originalite) a tiež aj v mierach tvorivosti, ktoré identifikujú aj iné ako kognitívne aspekty. Okrem toho sme zisťovali, či existujú rozdiely medzi pohlaviami v extrémnych skupinách (u najtvorivejších mužov a žien).

Cieľ štúdie

Štúdia sa venuje podobnostiam a rozdielom v kresbovom spracovaní rovnakých podnetov z testov tvorivého myslenia tvorivými mužmi a ženami. Naším zámerom bolo zistiť, v čom spočívajú rozdiely a podobnosti medzi tvorivými mužmi a ženami vo vnímaní a spracovaní nedokončených figúr v testoch tvorivého myslenia.

Výskumný súbor

Výskumný súbor predstavovalo 546 maturantov – študentov gymnázií a stredných škôl, ktorí sa uchádzali o štúdium umelecko-technického zamerania na Fakulte architektúry STU (o odbory architektúra, urbanizmus a dizajn). V rámci talentovej skúšky sa zisťovali intelektové a tvorivé schopnosti uchádzačov (307 mužov a 239 žien). Vzhľadom na špecifickú výskumnú vzorku študentov – uchádzačov v záťažovej situácii talentovej skúšky bolo možné očakávať viacero podobností medzi mužmi a ženami vo vnímaní a spracovaní podnetov. Dievčatá, ktoré majú záujem o štúdium tohoto typu, sa pravdepodobne líšia od svojich rovesníčok vo viacerých parametroch a približujú sa skôr chlapcom (napr. v priestorovej predstavivosti a vnímaní, abstraktnom myslení).

Metódy

Na zisťovanie tvorivosti sme použili dva testy. Bol to jednak u nás osvedčený Torranceho figurálny test tvorivého myslenia, ktorý štandardizovala na naše podmienky M. Jurčová (1984).

Základom figurálnej verzie nami použitého subtestu *Neúplné figúry* je poznatok Gestalt psychológie, že nekompletné figúry vytvárajú u jednotlivca napätie z pocitu neúplnosti či disharmónie a snahu zbaviť sa ho. Napätie vedie k tomu, že figúry chce uzavrieť čo najjednoduchším a najľahším spôsobom. Aby osoba vytvorila originálnu odpoveď, čiže aby dosiahla mentálny skok, ktorým sa dostane mimo toho, čo je bežné a všedné, musí napätie kontrolovať a odložiť uspokojenie impulzu uzavrieť figúru. Ak to však nedokáže, vedie to obyčajne k predčasnému uzavretiu figúr, k neúplným alebo bežným odpovediam. V Neúplných figúrach, ktoré ukazujú jedincovu tendenciu k štrukturácii a integrácii, sa vyhodnocovala fluencia, flexibilita a originalita. Skóre fluencie bolo dané počtom prijateľných odpovedí. Body za flexibilitu získali výtvary, ktoré patrili do rôznych kategórií (tie však nemajú rovnaký stupeň všeobecnosti a závisia od frekvencie výskytu daného námetu). Originalita sa hodnotila na škále 0-3 body na základe frekvencie výskytu jednotlivých námetov v skúmanom súbore. 0 bodov získali odpovede, ktoré sa vyskytovali vo viac ako v 5 % prípadov, 3 body získali nápadité, nevšedné odpovede vyskytujúce sa v menej ako v 1 % prípadov.

Na identifikáciu tvorivosti slúžil aj Urbanov kresebný test tvorivého myslenia (Urban, Jellen 1993), ktorý spĺňa kritériá kultúrne neutrálneho (culture fair) testu, ako aj testu nezávislého na vedomostiach. Na rozdiel od Torranceových testov, Urbanov test zohľadňuje okrem kognitívnych dimenzií aj osobnostné aspekty tvorivosti ako komplexnosť pohľadu, odvahu riskovať, humor a emocionalitu, nekonvenčnosť, prekonávanie bariér. Podľa autorov testu v porovnaní s inými výkonovými mierami identifikuje tvorivosť komplexnejšie. Vychádza z princípov nedokončených tvarov, ktoré je treba dokresliť. Ide o päť figúr umiestnených v rámečku, šiesta sa nachádza mimo neho. Úlohou je dokresliť jednotlivé tvary. Celkove sa vyhodnocuje 14 položiek, z ktorých výsledné skóre je limitované hodnotou 72.

Výsledky

V Torranceovom teste tvorivého myslenia sme nenašli žiaden pozoruhodnejší rozdiel medzi 307 mužmi a 239 ženami nášho súboru ani v jednom zo sledovaných ukazovateľov (fluencia, flexibilita, originalita).

Pri porovnaní výkonov mužov a žien v Urbanovom teste tvorivosti sme rovnako nezistili štatisticky významný rozdiel, hoci slabý trend v prospech mužov je badateľný. Podobné zistenia udáva aj autor testu, ktorý tiež nenašiel štatisticky významný rozdiel medzi mužmi a ženami v jeho výbere. Porovnanie výkonov nášho súboru mužov a žien v 14 ukazovateľoch Urbanovho testu tvorivosti ukázalo, že sa významne nelíšili ani v žiadnom z nich (Szobiová, 2002).

Keďže sa rozdiely medzi mužmi a ženami v celom výskumnom súbore neukázali štatisticky významné, chceli sme zistiť, či sa objavia odlišnosti medzi najtvorivejšími mužmi a ženami. Preto sme z celkového súboru na základe najvyššieho skóre originality v Torranceovom teste (priemer + 1 SD) vytvorili 2 extrémne skupiny, ktoré pozostávali zo 46 mužov a 46 žien. Ich výsledky sme porovnávali v jednotlivých 14 ukazovateľoch Urbanovho testu tvorivého myslenia (tab.1). Ukázali sa významné rozdiely iba v troch ukazovateľoch: najoriginálnejší muži štatisticky signifikantne ($t = 2,951$; $p < 0,004$) častejšie používali v kresbách kombináciu figúr so znakmi a symbolmi (napr. použitie slov, číslíc, skratiek, ...) a spájali medzi sebou prvky v horizontálnej línii ($t = 2,210$; $p < 0,030$), kým najoriginálnejšie dievčatá významne viac než chlapci ($t = -2,289$; $p < 0,024$) kreslili abstraktné, surrealistické či symbolické témy alebo fikcie.

Tab. 1. Priemery a štandardné odchýlky hrubého skóre v ukazovateľoch Urbanovho kresebného testu tvorivého myslenia (TSD-Z) u najoriginálnejších mužov a žien

Faktor Testu	MUŽI (N=46)		ŽENY (N=46)		t-hodnoty
	AM	SD	AM	SD	
TSD-Z	40,11	10,60	39,07	11,68	0,449
PP	5,09	0,84	5,07	1,02	0,112
PDP	4,83	1,18	4,87	1,17	-0,178
NP	4,91	1,67	4,80	1,83	0,297
GPP	2,39	1,56	2,65	1,96	-0,708
TPP	4,59	1,50	4,87	1,36	-0,947
OVP	2,22	2,93	2,09	2,89	0,215
NPM	2,48	2,99	2,61	3,01	-0,209
P	3,39	2,84	3,11	2,88	0,474
EHE	3,50	1,82	3,24	1,64	0,722
ZS	1,17	1,48	0,39	1,02	2,951**
A	0,13	0,62	0,59	1,20	-2,289*
NS	0,76	1,30	0,70	1,26	0,244
HNP	1,87	1,45	1,20	1,47	2,210*

Vysvetlivky:

TSD-Z	celkové skóre v teste
PP	počet prvkov
PDP	počet dotiahnutých prvkov
NP	nové prvky
GPP	grafické prepojenie prvkov
TPP	tematické prepojenie prvkov
OVP	za okrajom vyplnený prvok
NPM	nezávisle použité motívy
P	perspektíva
EHE	emocionalita, humor, estetika
ZS	použitie znakov, symbolov
A	abstrakcia
NS	netradičné spracovanie, manipulácia s predlohou
HNP	horizontálne napájanie prvkov
**	$p < 0,01$
*	$p < 0,05$
N	počet
AM	aritmetický priemer
SD	štandardná odchýlka

Okrem štatistických postupov sme sa pri porovnaní výkonov najtvorivejších mužov a žien sústredili aj na analýzu kresieb Urbanovho a Torranceovho testu s cieľom zachytiť podobnosti, ale i mužské a ženské špecifiká či kvalitatívne charakteristiky v spracovaní figurálnych podnetov. Podkladom pre analýzu boli kresby 92 študentov, ktorí dosiahli nadpriemerné skóre originality v Torranceovom teste (skóre originality $AM + 1 SD = 12,82 + 5,64$; t.j. vyššie ako 18). Z výskumov je totiž známe, že originalita je považovaná viacerými autormi za podstatný atribút tvorivosti. Okrem motívov kresieb sme sledovali aj výskyt ukazovateľov tvorivej sily ako o nich uvažovali Torrance, Safter (1990). Išlo o tieto ukazovatele: vyjadrenie citov a emócií; vyjadrenie príbehu, kontextu; pohyb a akcia; expresívnosť titulku; kombinácia dvoch alebo viac Neúplných figur;

neobvyklá vizuálna perspektíva; vnútorná vizualizácia; humor v titulkoch a kresbách; bohatstvo a farbistosť fantázie; rozšírenie, prekročenie hraníc; fantastickosť.

Analýza kresieb:

A. Kresby žien:

A1/ V Urbanovom teste tvorivosti sa ako špecifikum v kresbách žien javilo:

- *vyjadrenie citov a emócií: prekvapenia, radosti, obdivu, lásk, y prináležitosti* (deti s matkou, v škole...), *osamelosti* (starec, starinka, cestujúci vo vlaku...);
- *výskyt ľudských postáv s témami spolupráce a úsilia* (plnenie vriec v mlyne, učenie...);
- *zobrazenie človeka ako prirodzenej súčasti prírody* (potápač...) alebo *života hmyzu a zvierat*;
- *výskyt abstraktných tém.*

Našli sa aj *kresby uličiek mesta so zobrazením priestoru.*

A2/ V Torranceovom teste sú u žien typickejšie:

- *kresby človeka* (bezdomovec, matka, tieň ženy, akt, dieťa so šarkanom, kýchnutie, pohľad, prst ukazujúci „pod bližšie“, obrys tváre);
- *zobrazenie emócií* (slza, navždy bratia, zúfalstvo);
- *dekorácie* (padajúca drapéria, záves);
- *dekoratívnych predmetov* (svietnik, šálka, stojan na ceruzky, rúž na pery, náhrdelník z modernej kolekcie, klobúk, čiapka);
- *umelecké kresby* (Picasso, kubistická princezná);
- *prírodné prostredie* (more, vodopád, kvet ruže, odraz loďky vo vode, zimná lyžovačka);
- *hmyzu* (motýľ, osie žihadlo, pavúk Ihlanus), *zvieratá* (perlorodka, myš, holub, dvojústožrút, vianočný kapor).

Celkovo kresby žien ukazujú na spätosť s ľuďmi, s prírodou, atmosféru domova, víziu budúcej role matky (detský kočík), vnímanie prostriedkov zvýraznenia ženskej krásy, spojenie s prírodným prostredím.

Iba zriedkavo sa vyskytujú *stavby*, tie sú však *neobvyklé* (Atény, šikmá veža v Pise, umelá horolezecká stena, detské ihrisko, novodobý krb, tobogán), *dopravné prostriedky* (helikoptéra, aerodynamické sánky, detský kočík) a *znázornenia prostriedkov ľudskej komunikácie* (Nokia CX 20, mobil), ktoré sa však v kresbách najtvorivejších mužov prekvapujúco vôbec nevyskytli.

B. Kresby mužov:

B1/ V Urbanovom teste prevažovali:

- *stavby*: kostol, most, chata, administratívna budova, zásobáreň plynu SPP
architektonické štúdie,
plány mesta s mierkami,
pohľady na interiér zhora (neobvyklá vizuálna perspektíva);
- *zobrazenia príbehov*: scéna zo života („manžel nikam nepôjde“), basketbal a zranený hráč, antický príbeh, stopárka, život ulice...;
- *zobrazenia pracovných činností*: práca v bani, dláždenie chodníka...;

- *zobrazenia scenérie z prírody* (na maliarskom stojane...);
- *zátišia* (flaša, pohár, krabica, hrebeň...).

Kresby mužov v Urbanovom teste sú skôr technického charakteru, je z nich zrejmá ich *profesijná orientácia*, keďže prevládajú architektonické štúdie, stavebné objekty, plány miest, či umelecké stvárnenia predmetov a prírody. Okrem toho sa do nich premietlo aj *záujmové zameranie* (basketbalová hra, preteky Formule 1...) a *stváranie pracovných činností* spojených viac s mužmi (v bani, na ceste). V kresbách mužov je možné tiež postrehnúť *zaujatie opačným pohlavím*, keď znázorňujú vnímanie roly ženy (manželka, stopárka, žena s nákupom).

B2/ Aj v kresbách Torranceových neúplných figúr u mužov prevládali:

- *stavby* (továreň, diaľnica, veža, športová hala, prístav, pamätník, nová fasáda domu, katakomba, telefónna búdka, iglú...);
- *technické nástroje* (vodováha, zlomená čepeľ kosa, píla, sekera, pripináčik, vypínač, požiarne hadica, kružidlo, mikrometrické meradlo...);
- *mechanické stroje* (žeriav, silo na cement, bager, eskalátor, robot, kombajn);
- *dopravné prostriedky* (lietadlo, loď, plachetnica, ponorka s periskopom, torpédo, raketa, nákladné auto...).

V kresbách najtvorivejších mužov sa našli aj témy, ktoré sa u najtvorivejších žien sa nevyskytli:

- *športové a rekreačné aktivity* (rybačka, poľovačka a s nimi spojené predmety – pišťalka...);
- *jedlo a nápoje* (kuracie stehná, kúsok koláča, špekáčka, hamburger, točené pivo, melón...);
- *veci dennej potreby* (zápalková krabička, fajka, pripináčik...);
- *spojenie spermie a vajíčka*.

C. Spoločné témy v kresbách najtvorivejších mužov a žien:

- *človek a jeho osobné vybavenie*: padajúca postava, mníška, študent, človek „optimista“, ruka znázorňujúca súcit a ochranu, embryo (napriek tomu u žien sa téma *ľudí* vyskytovala častejšie);
- *zvieratá*: pes (buldog, bernardín), labuť, delfín, dinosaurus, jazyk chameleóna, lochnesská príšera, mamut, slon;
- *predmety osobnej potreby*: nožnice, hrebeň, okuliare, náušnica, šperk, „zicherka“, kniha;
- *zariadenie domácnosti a nábytok*: servírovací stolík, stolička, kreslo, lampa, gauč, vešiak na šatstvo a prádlo, žehlička, mixér, váza, pohár.

Z ukazovateľov tvorivej sily:

- u žien sa častejšie rečou figúr alebo aj prostredníctvom titulok v kresbách vyskytlo *vyjadrenie emócií* (*prekvapenie, radosť, smútok, obdiv, láska, prínaležitosť, osamelosť*);
- u mužov sa častejšie objavovala *neobvyklá vizuálna perspektíva, vnútorná vizualizácia, vyjadrenia pôsobenia na zmysly* (chuť, dotyk).

V ostatných ukazovateľoch tvorivej sily sa originálne ženy od mužov neodlišovali (pohyb, kombinácia figúr, humor, bohatstvo imaginácie, rozšírenie a prekročenie hraníc).

Záver

Z prezentovaného je zrejmé, že do vnímania rovnakých vizuálnych podnetov sa zapájajú nielen rodové špecifiká, ale aj profesijná orientácia a záujmové zameranie jednotlivca, osobná odvaha zverejniť kultúrne tabuizované témy. Zreteľné je aj stieranie rozdielov medzi svetom mužov a žien (témy domácnosť, jedlo, krása vstupujú do pozornosti tvorivých mužov nášho výberu rovnako ako žien a prechádzajú do ich záujmového repertoáru; témy umenia sa vyskytovali ako v kresbách mužov, tak žien).

Zdá sa, že rozdielnosť tvorivých prejavov mužov a žien by sa mala postihovať aj prostredníctvom iných ako nami použitých postupov. Okrem metodík na meranie úrovne tvorivosti budú pravdepodobne vhodné aj tie, ktoré sú zamerané na štýl a spôsob tvorby, prípadne na ich aktivity v reálnom živote.

Literatúra:

FLOWERS, J.H.; GARBIN, C.P. Creativity and Perception. In: Glover, J.A. et al.(eds.). *Handbook of Creativity*. New York and London : Plenum Press 1989, p. 147 – 162.

JURČOVÁ, M. *Torranceho figurálny test tvorivého myslenia : príručka*. Bratislava : Psychodiagnostické a didaktické testy. 1984.

SZOBIOVÁ, E. Existujú rozdiely v indikátoroch tvorivosti mužov a žien? In: Sarmány Schuller, I.; Košč, M. (ed.). *Psychológia na rázcestí : zborník príspevkov X. zjazdu slovenských psychológov, Bratislava, 17.-19.10. 2002*. Bratislava : Stimul, 2002, s. 373-378.

TORRANCE, E.P.; SAFTER, H.T. *The Incubation Model of Teaching : Getting beyond the AHA!* New York : Bearly Limited , 1990, s. 153.

URBAN, K.K.; Jellen, H.G. *Test zum schöpferischen Denken – zeichnerisch – TDS – Z. HEFE*. Hannover : Universität Hannover, 1993.

ZELINA, M. *Výchova tvorivej osobnosti*. Bratislava : Pedagogická fakulta UK, 1995.

SZOBIOVÁ, Eva. Tvorivé vnímanie sveta očami mužov a žien. In HELLER, Daniel; PROCHÁZKOVÁ, Jana; SOBOTKOVÁ, Irena (ed.). *Psychologické dny 2004 : Svět žen a svět mužů : polarita a vzájemné obohacování : sborník příspěvků z konference Psychologické dny, Olomouc 2004*. Olomouc : Universita Palackého v Olomouci, 2005. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica, Psychologica 35 - suppl. Plný text příspěvku o rozsahu 7 s. je dostupný na přiloženém CD-ROM. ISBN 80-244-1059-1.